

Bazel. Za povijest naših krajeva zanimljiv je izvještaj o kužnoj zarazi u Puli, gdje je saborsko izaslanstvo predvođeno Stojkovićem zastalo na putu iz Bazela preko Venecije za Carigrad. Opširno se navode i drugi dokumenti, poput Zlatne bule cara Ivana VIII. i poslanica bazelskih otaca. Na kraju knjige priloženi su odabrani dokumenti preneseni iz djela *Studi storici sul concilio di Firenze* Eugenija Cecconija, talijanskog povjesničara Crkve iz 19. stoljeća. Donose se na latinskom jeziku i prevedeni na hrvatski. Sadrže pisma Stojkovića i Simona Frerona iz Carigrada u Bazel, tekstove Zlatne i Olovne bule i pisma carigradskog patrijarha Josipa II. ocima okupljenima na crkvenom saboru u Bazelu.

U preglednim kazalima osobnih imena, te zemljopisnih imena i toponima lako se orijentirati, ali čitanje knjige ipak otežava slabije pregledan tiskarski slog. Stranice su vrlo gusto ispisane, često i bez potrebnih razmaka među pasusima. Grafičkih priloga nema, osim što su tekst osvježile tri ilustracije Dubrovnik.

Nesumnjiv je trud uložen u stvaranje ove knjige, ali ipak nije posve ovjenčan uspjehom. Razlozi tome su višestruke prirode. Dosta ambiciozno zamišljen cilj zahtijevao je vrlo opsežnu pripremu, koja premašuje stupanj dosadašnjih historiografskih napora. Iako su brojni primarni izvori objavljeni, ima još mnogo neistraženih kojima bi ovdje svakako bilo mjesto, prvenstveno imajući u vidu serije Državnog arhiva u Dubrovniku. Nisu iskorištena ni sva objavljena djela, poput "Opisa Dubrovnik" Filipa de Diversisa, u kojemu znameniti dubrovački javni učitelj rodом iz Luce ukazuje i na aktivnosti svog suvremenika Ivana Stojkovića. Valja se nadati da će budućnost napokon rasvijetliti tminu i oko točne godine njegovog rođenja. Nadalje, čini se da nisu prevladane ni stanovite predrasude prilikom interpretacija povijesnih zbivanja, i to većinom zbog slabijeg poznavanja činjenica. Međutim, svaki će pozorni čitatelj u ovoj knjizi nesumnjivo pronaći dodatni poticaj za nastavak rada na djelu Ivana Stojkovića.

Relja Seferović

Charles Diehl, *Mletačka Republika*. Zagreb: Tipex (Biblioteka Triplex confinium. Sinteze i monografije, 1), 2006., 204 str.

Knjiga Charlesa Diehla (1859-1944), *Mletačka Republika* (izvorno *La République de Venise*, 1915.), koja se upravo pojavila u hrvatskome prijevodu, gotovo stoljeće nakon objavljivanja u Parizu čita se u jednome dahu. Stilski i žanrovski označava vrhunac francuske romantičarsko-liberalne historiografije prije dolaska strukturalista. Kako u pogovoru knjige znalčki ističe Drago Roksandić, Diehl u knjizi baštini ljepotu stila i jasnoću historiografskog romantizma Julesa Micheleta, društvenu teoriju Alexisa de Tocquevillea, pozitivizam Hippolytea Tainea i nagovještava izraz „nove historije“ Henrija Berra.

Nakon Diehla, tijekom 20. stoljeća anglosaksonska je historiografija preuzela i popularizirala venecijanistiku kako u historiografskim krugovima tako i u široj javnosti. Amerikanci, i još više Englezi, još uvijek smatraju Veneciju pretečom vlastitih demokratskih institucija, plutokracije odabrane elite, trgovačkog poduzetništva i kolonijalnog modela. Diehlova povijest Mletačke Republike od velike je važnosti i za hrvatsku historiografiju i kulturu uopće; osim znanstvenopopularne knjige Lovorke Čoralić, *Venecija. Vladarica laguna i sprudova*, Samobor, 2004., ona predstavlja jedinu sintezu njene cjelovite povijesti objavljenu na hrvatskome jeziku.

Premda napisana početkom 20. stoljeća, od francuskog bizantologa i povjesničara umjetnosti, odolijeva vremenu kao spomenik za sebe. U pristupu pisanju povijesti utemeljuje "srednji put" između, s jedne strane romantičnog shvaćanja povijesti Republike, esejistički dočaranog kod Bayrona, Musseta i George Sandove, a u novije vrijeme i Predraga Matvejevića. S druge strane spektra, postoje klasične političke povijesti Venecije među kojima se ističu djela Frederica C. Lanea, *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore & London, 1973. i Johna Juliusa Norwicha, *A History of Venice*, New York, 1982, koja se uglavnom bave faktografijom i sudbinom mletačke političke elite. Diehl objedinjuje

oba pristupa; zajedno s diskretnim pregledom mletačkog političkog poretka i povijesnog razvoja, oslikava kulturnu povijest njena sjaja, šarma i veličine čak i u trenucima moralnog i političkog sloma.

Pisana esejističkim stilom, relevantno i znanstveno, knjiga daje uravnotežen povijesni i kulturni presjek uspona i pada Republike. Dotiče ravnomjerno sva tri sastavna dijela: Grad, *Terraferma* i pomorsko carstvo, *Stato da Mar*, od utemeljenja do Napoleonova ulaska u grad. Superiorno poznavanje političke i kulturne povijesti Bizanta, od koga se za vrijeme križarskih ratova Venecija osamostalila, omogućilo je Diehlu introspekciju duha mletačkog društva, njegovih institucija i društvenog karaktera, što je knjigu učinilo jedinstvenom studijom povijesnog mentaliteta.

U neskrivenoj ljubavi prema gradu i mletačkim institucijama, koja ga ne zanosi u trijeznom propitkivanju njene povijesti, prepoznajemo komparaciju Venecije s nestabilnom francuskom Trećom Republikom u sjeni Bismarckove i Vilhelmove Njemačke. Republikanac rođen u Strasbourgu 1859. godine svjedočio je sve njene oluje: pad Napoleona III., Republiku „bez republikanaca“, predsjedništvo krvnika Pariške komune MacMahona, svađe rojalističkih pretendenata Bourbona, Orleanaca i Bonapartista, Ustav iz 1875. godine, Wilsonovu i Boulangerovu aferu 1886-1889., kada su snage reakcionarne desnice nasrnule na Republiku, inicijativu pape Leona XIII., koji je pokušao pomiriti klerikalce i monarhiste s Trećom Republikom u politici *Reliementa*. Vrijednosti mletačkih institucija Diehl je suprotstavio korupciji Panamskog skandala 1889. godine i Dreyfusovoj aferi 1894-1906., kada je monarhističko-klerikalni časnički kor, duboko prožet antisemitizmom, ugrozio i podijelio Francusku. Njegova poglavlja o odnosima Crkve i države odražavaju napeposti Waldeck-Rousseauova, Combesova, Brianaova i Clemenceauova kabineta, koji su početkom 20. stoljeća odijelili Crkvu i državu. Dijete pozitivizma i socijalnih teorija koje su društvo gledale kao složeni, biološki organizam, uspješnu mletačku državnu politiku suprotstavio

je Francuskoj, ostavljenoj bez pravih odgovora na socijalno-ekonomske izazove početka 20-og stoljeća.

Temelje mletačke teritorijalne moći nije tražio u ratovima i osvajanjima, nego u razvije- noj samosvijesti i gospodarskom i trgovačkom mentalitetu. Uzroke veličine Venecije pronašao je u karakternim osobinama njenih građana, koje su oni stavili u službu državne politike. U Predgovoru, napisanom 1915. godine, kada je istočno Sredozemlje, osobito Galipolje, privuklo pozornost Europe, romantično je slavio mletački duh, tu „složenu mješavinu sebičnosti i odanosti domovini, beskrupuloznosti i samoprijegora, nepokolebljive volje i podređenosti privatnih interesa državnim interesima i slavi.“

Brzom izmjenom slika, stilskom dubinom i zgnusnutim, plastičnim tekstom dotaknuo je sve relevantne teme Republike. Kroz četiri velike cjeline, nesprenno nazvane knjigama, strukturirane u 15 poglavlja, popratio je izrastanje skromnoga grada, iznikloga u muljevitim lagunama, u središte sredozemne trgovine, u prijestolnicu euromediterranskog kolonijalnog carstva, jedino- ga koje je poznao srednji vijek. Ovaj čudno bogat i uspješan grad za njega čini čast ljudskome rodu, pokazujući mu kako čvrsta i snažna volja može osigurati veličinu jedne zemlje.

U prvoj je knjizi opisao razdoblje od 5. do 11. stoljeća; dočarao je početke života u lagunama i prve naseobine italskih prognanika obavijene poetskom slikom Kasiodora, Teodorikova ministra, kojemu se na početku 6. stoljeća učinilo kako „njihove kuće sličje gnijezdima morskih ptica“. Veneciju je predstavio kao bizantsku baštinicu: najprije podanicu, zatim vazala, potom saveznicu i naposljetku nasljednicu. Trgovački ugovori sklopljeni u ožujku 992. godine s carem Bazilijem II. otvorili su joj vrata Istoka, odakle je već oko 828. godine donijela moći svetoga Marka. Opisuje izgradnju njenih institucija u otporu unutrašnjoj tiraniji i vanjskoj prevlasti. Posebnu pažnju posvećuje uspostavi mletačke prevlasti na Jadranu za dužda Pietra II. Orseola (991-1009); odbijanjem tributa Hrvatima postavlja temelje svoje pomorske moći, polazišta prema „čudnoj budućnosti“.

U drugoj cjelini knjige, koja obuhvaća razdoblje od 11. do kraja 15. stoljeća, pisac uglavnom veliča mletačke institucije i raspravlja o organizaciji njihove istočne trgovine. Detaljno nas upoznaje s vremenim duždom Enricom Dandolom, arhitektom četvrtog križarskog rata i predvodnikom epohe. Dočarava nam priljev hodočasnika na lagunu, kojima Venecija naplaćuje usluge prijevoza, hvali navalni program izgradnje brodova, oslikava sukob s upornim Đenovljanima i Pizancima. Vodi nas kroz venecijanske istočne kolonije, bazare Male Azije, Egipta i Sirije, vojničke kolonije Krete, upoznaje s njenim političkim i diplomatskim predstavnicima: negropontskim bailom, kretske vojvodom, korintskim i modenskim kastelanima, solunskim konzulom i tirskim i carigradskim bailom, koji su usredotočeni na djelovanje u „korist i čast Venecije“ (*proficuum et honorem Veneciarum*). Imperijalnu politiku prati ritam stasanja državnih institucija i uobličavanja aristokracije zatvaranjem Velikog vijeća 1297. godine. Vijeće Desetorice, Senat, Kolegij, Sinjorija i druge institucije nose državni i društveni sustav koji održavaju nasljedne obitelji s umijećem političkog vladanja koje se mijenjaju, a politička načela i duh ostaju isti. Osim Enrica, predstavlja i dužda Andreu Dandola (1343-1354), političara, zakonodavca i povjesničara i njegove kvalitete visokog srednjovjekovlja: energičan karakter, domišljatost i poduzetnost kojima odolijeva prijetećim Turcima i Anžvincima, pobunjenim Zadranima i ustrajnim Đenovljanima. Jasnoćom i lakoćom stila predstavlja mletačku intelektualnu kulturu, javne institucije i interijere crkava i palača. Prizorima svakodnevnog života, „mletačkog života i duše“, vodi nas u gradsku vrevu u kojoj pulsiraju narodnosti i rase: trgovci iz Italije, Njemačke i Francuske, istočnjaci svih boja i zemalja: Židovi, Grci, Dalmatinci, Albanci, Turci i Tatari, crni i bijeli robovi, raznovrsna lica i nošnje. Posebnu pažnju posvećuje osvajanju Dalmacije u 15. stoljeću, u čemu pomorski imperijalisti pronalaze vitalni interes u osiguranju glavne komunikacije prema Istoku.

Nakon opisa mletačke srednjovjekovne veličine slijedi drama od sredine 15. do kraja 16.

stoljeća, u kojoj autor prati sukob Venecije i Osmanskog Carstva, zapletaje na *Terrafermi* i trgovački izazov koji donosi uspostava plovnog puta prema Indiji. Istočna politika je u znaku osmanske ofanzive praćene gubitkom Eubeje 1479., Moreje 1503. i Cipra 1573. godine i borbe Venecije za trgovinu začinima s Portugalcima. Kontinentalna politika dužda Francesca Foscarija iz sredine 15. stoljeća vodi u ratne komplikacije koje prerastaju talijanski politički sustav, izazivaju sukob s mladim nacionalnim monarhijama i političku izolaciju koja u konačnici vodi do Agnadella 1509. godine.

Poslije 1530. godine, kada je cijela Italija pod utjecajem Karla V. i turske opasnosti, Venecija više nije velika sila. Narušena je ravnoteža između obrambenih ulaganja i komercijalnog profita; Ciparski rat 1570/3. guta 9.75 milijuna dukata. Na prijelazu u 17. stoljeće ratni proračun odnosi trećinu državnog budžeta.

Ratni izazovi stimuliraju duhove: mletački vojni inženjeri Michiele Sanmichieli, Andrea Palladio, Jacopo Sansovino i Sforza Pallavicino mijenjaju izgled *Stato da Mar* preoblikujući utvrde Šibenika, Zadra, Krfa i Krete *alla moderna*. Diehl slikovito predstavlja raskoš renesansnih i baroknih palača i javnih zgrada, kazališni i glazbeni život, umjetnost Palladia, Sanmichelija, Bellinija, Tintoretta, Carpaccia, Giorgonea, Tiziana, Veronesea, Palme, Lotta i drugih njenih sinova. Tumači nam freske duždeve palače i samostanske interijere, upoznaje nas s crkvama i ladanjskim kućama na *Terrafermi*. Ističe intelektualna kretanja u gradu čuvaru „čiste grčke i latinske tradicije“, koji u Padovi prenosi antičko znanje na protestantske studente. Vraća se mletačkoj diplomaciji, njenim poklisarima i *relazionima*, uzimajući Dalmaciju kao primjer odnosa metropole i prekomorske provincije u kojoj Venecija vlada na najsebičniji način, više na svoje dobro, nego na dobro vlastitih podanika.

Za razliku od Diehla, koji glorificira mletačke institucije, Lane u njima vidi presudne uzroke slabosti. Venecija je mogla ostati pobjednička samo u okviru diplomatskih, finansijskih i vojnih standarda talijanskog državnog

sustava; nije shvatila prerastanje talijanskog sustava u europski; uprava je ostala ograničena, a time i vojne reforme potrebne za borbu protiv velikih nacionalnih monarhija: Španjolske, Francuske i njemačkog Svetog Rimskog Carstva. Za razliku od Lanea i Norwicha, Diehl ne naglašava prevlast kopnene nad pomorskom strankom s početka 15. stoljeća, koja više misli na *Terrafermu* nego na pomorsko sučeljavanje s Turcima.

Diehl također zanemaruje ključni sukob "starih i mladih" s kraja 16. i na početku 17. stoljeća, koji je novija historiografija osobito naglasila. Stranka "Mladih", predvođena Andreom Morosinijem, odlučna je u politici otpora prema španjolskoj dominaciji i svim njenim čimbenicima. "Stari" se naprotiv zalažu za provođenje tradicionalne politike popuštanja prema Španjolskoj i Crkvi. Pobjedom "Mladih" zaoštavaju se odnosi sa španjolskim okruženjem; papa Pio V. 1605. godine traži povlačenje uredba o crkvenom vlasništvu i suđenje klericima pred crkvenim vlastima i nameće interdikt; servitski redovnik Paolo Sarpi brani prava Republike, koja protjeruje jezuite. Rat s Uskocima 1615. godine i nedeklarirani rat Venecije i vojvode od Ossuna, odnosno španjolskog potkralja Napuljskog kraljevstva, potvrdili su mletačke navigacijske zakone i njenu jadransku supremaciju.

Koalicija „Mladih“, formirana kao pokret za reformu 1582. godine, nestaje s iščezavanjem vanjske opanosti. Pobornici vladanja nad Golfom posustaju pred Nizozemcima, Englezima i Francuzima, koji prenose na sjever mediteransku robu koju se dostavljali Mlečani. Diehl opisuje stagnaciju trgovačke flote, krizu Osmanškog Carstva i devalvaciju turske valute, koja je ugrozila konkurentnost mletačke manufakture pred atlantskim trgovcima koji dolaze s metalima. Poraz mletačke vojske u pokušaju deblokade Mantove i prijelaz mantovanskog nasljedstva u habsburške ruke 1628. godine dodatno je stegnuo "habsburški obruč" oko Venecije. Njemačko tržište, pogođeno Tridesetogodišnjim ratom (1618-48), izgubilo je trgovački potencijal i produbilo gospodarsku krizu. Epidemija bubonske kuge 1629/30. godine smanjila je stanovništvo Venecije za trećinu; od 143.000 stanovnika grada

epidemiju je preživjelo manje od 100.000 stanovnika. Najveća epidemija u povijesti Republike u kojoj je *Terraferma* izgubila čak 40% stanovništva, predstavljala je simbolični ulaz u katoličku protureformu i barokni seicentizam, pri čemu su Mlečani shvaćali kugu kao božju kaznu za otpor Rimu. Domaća trgovačka oligarhija povukla se iz velikih poslova koje su uglavnom preuzeli Židovi i Grci. Približavanje Venecije i Habsburgovaca omogućilo je povratak isusovaca u grad 1657. godine. Oni su ohrabрили Veneciju u Kandijskom ratu (1645-69), promatranom iz nove, križarske vizure.

U završnoj, četvrtoj knjizi autor nam oslikava događaje 17. i 18. stoljeća, odnosno od Kretskog rata do pada Republike. Jedinstven je prikaz dekadencije Republike, unutarnje krize, neuspješnih reformi, oslabljenog duha i institucija rastočenih labavim moralom 18. stoljeća. Prikaz svakodnevice obogaćen je brojnim anegdotama. U opisu propadanja Diehl prokazuje prepuštenost životnim užiticima radije nego političke i gospodarske uzroke. Ne obraća posebnu pažnju na kršenje mletačkih navigacijskih zakona, pad trgovačke marine koju preuzimaju Grci i Dalmatinci. Mletačke obitelji povlače se iz rizične trgovine i radije ulažu u zemlju ili posuđuju novac prezaduženju državi. Spominje ulogu javnog duga u stagnaciji Republike: s 8 milijuna dukata 1641. godine povećava se na 50 milijuna 1714. godine. Nema političke modernizacije; vladajući "dekadenti" guše reformske inicijative. Senat bira na funkcije osiromašene plemiće, profesionalne političare, koji ovise o upravnim službama. U Francescu Morosiniju Peloponežaninu, osvajaču Moreje, nalazi posljednjeg izdanka velikih mletačkih duždeva ratnika. Posljedice dugotrajne političke i moralne krize nalaze logični rasplet u propasti Republike 1797. godine ulaskom francuskih trupa u Veneciju.

Objavljivanje Diehlove *Mletačke Republike* nudi poticaj hrvatskoj historiografiji. Služi kao preduvjet pokretanju posustalog istraživanja povijesti Dalmacije za mletačke uprave, koje razmjerno zaostaje za istraživanjima drugih povijesnih cjelina dijelom i zbog nedostatka

referentnog prikaza opće povijesti Venecije. Svojim jakim poglavljima o institucijama pomaže i u sagledavanju izgradnje uprave Dubrovačke Republike. U literarnom pogledu predstavlja osvježenje, u znanstvenom temeljnu referencu. Pisana je na osnovi dugotrajnih autorovih istraživanja, arhivskih studija i literature, s neskrivenom ljubavlju prema temi, ali nadasve objektivno, bez idealiziranja. Vrhunski je prijevod ostvarila mr. sc. Sandra Prlenda Perkovac; povijesne karte s težištem na hrvatskim zemljama pod mletačkom upravom izradila je dr. sc. Mirela Slukan Altić. Svojim literarnim stilom, cjelovitim povijesnim pregledom i pronicavim porukama o društvenoj i pojedinačnoj odgovornosti, moralu, patriotizmu, radišnosti i političkoj domišljatosti, aktualna je i u našim suvremenim izazovima.

Josip Vrandečić

Nadja Terčin, *Z barko v Trst: pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850-1918)*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran (Knjižnica "Annales Majora"), 2004., 236 str.

Kroz prošla je stoljeća, a posebice od vremena pada Mletačke Republike 1797. godine, austrijska luka Trst bila jedna od središnjih gospodarskih (ponajprije pomorsko-trgovačkih) destinacija za sve značajnije gradove i luke duž istočnojadranskog priobalja. Početkom 19. stoljeća te kroz idućih sto godina (sve do izbijanja Prvog svjetskog rata) Trst će privlačiti brodatere, trgovce, poduzetnike i novčare, ali i mornare i obrtnike iz gradova koji su u prošlim vijekovima glavninu svojega kapitala i poduzetničke djelatnosti usmjeravali u pravcu Mletaka. Mjesto i uloga Trsta kao novog odredišta istočnojadranskih brodara u stoljeću modernizacije i industrijalizacije stoga je jedna od posebno zanimljivih i istraživački izazovnih tema iz gospodarske povijesti naših primorskih gradova u novome vijeku.

Pomorstvo gradova današnje Slovenske Istre (Kopra, Pirana, Izole, Portoroža, Milja) u kontekstu njihove povezanosti i gospodarske razmjene s Trstom središnja je tema knjige slovenske povjesničarke Nadje Terčin, savjetnice u Pomorskom muzeju "Sergej Mašera" u Piranu. Studija je načinjena na osnovu detaljnog uvida u postojeća znanja historiografije (ponajprije one koja se bavi gospodarskom poviješću sjeverozapadne Istre, ali i šireg istarskog i dalmatinskog priobalja), kao i raščlambom raznovrsnoga arhivskog gradiva koje je pohranjeno u Državnom arhivu u Trstu (fondovi *Governo marittimo*, *Tribunale commerciale marittimo*, *Governo per Litorale* i dr.), Pokrajinskom arhivu u Kopru i Piranu, kao i dokumentacije koju pohranjuje spomenuti piranski Pomorski muzej "Sergej Mašera".

U uvodnom dijelu knjige (11-19) autorica ukazuje na važnost problematike koju obrađuje